

УДК 340.15(477.5) «18/19»

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ВИЗНАННЯ ТА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ, КЛАСІВ І ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ю. М. ПОХОДЗИЛО,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри історії держави і права України
та зарубіжних країн,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Статтю присвячено окремим аспектам державного визнання та законодавчого закріплення соціальних прав окремих категорій, класів і верств населення у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Проаналізовано прогресивні ідеї та міжнародно-правові принципи розвитку соціальних прав. Зроблено висновок, що розвиток соціального законодавства в цей період був обумовлений соціальними вимогами найбільш масової частини суспільства того часу – робітничим класом. Ці права носили фрагментарний характер і не мали комплексного соціального захисту, вони були визнані суспільством і державою та забезпечені відповідним механізмом реалізації.

Ключові слова: піклування, соціальний захист, соціальні права, соціальне страхування.

До середини ХІХ ст. визнання суспільством соціальних потреб людини як особистості було продиктовано потребами моралі та релігії людини й суспільства в цілому, на противагу законам і державі. Думка про те, що від держави можна вимагати допомоги, здавалася нікчемною у багатьох країнах того часу. Зміна основних засад щодо взаємодії людини і суспільства з державою стали причиною, що призвела до зменшення питомої ваги елементів благодійності в сфері соціального захисту та підтримки населення, що потребує допомоги. Саме ці зміни призвели до появи ідей, пов'язаних з концепцією розбудови соціальної держави та нових соціальних прав і стандартів. Суть цих прав розкрив ще Гуго Гроцій, який закликав до «розсудливої пропорційності у безоплатному розподілі між окремими людьми та суспільством належних їм благ з наданням переваги бідному перед багатими» [1, с. 46]. Саме тому нове

розуміння невідчужуваних прав людини вимагає від держави іншого ставлення до проблеми підтримки осіб, що потребують допомоги. Вимога невтручання держави в економічне життя суспільства, яка випливала з природи першого покоління прав людини як особистих, так і політичних прав, потребувала від держави сприйняття соціальних функцій держави як мінімальної кількості заходів, пов'язаних з організацією освіти для простих людей, допомоги безпритульним дітям та хворим. При цьому темою для дискусій стала боротьба двох ідей щодо недоторканності приватного життя і того, що предметом своєї діяльності держава має обрати те, чого громадяни не в змозі досягти самі. В. Ф. Гумбольдт, намагаючись поєднати ці ідеї, апелював до обов'язку держави дбати не тільки про безпеку всього суспільства, а й його окремих членів. А оскільки добробут нації є елементом загальної безпеки, то держава повинна дбати «про збільшення населення країни та матеріально підтримувати жителів за допомогою як благодійних установ, так і опосередковано» [2, с. 15, 148].

Але на той час більш поширеними були інші погляди стосовно цього питання. Багато тогочасних дослідників вважали, що в усіх одна й та ж людська природа, з якої випливають однакові права, але право не може задовольнити тих, хто потребує допомоги, а є інший початок – любов до ближнього [3, ч. 1, с. 266, 268]. Вважаючи, що матеріальна нерівність є неминучим наслідком вільного руху сил, а порушення цього буде пов'язано із зазіханням на гідність людини, прагнення до рівності, щоб забрати в одних і віддати іншим; калічити здорового, тому що існують каліки [3, ч. 2, с. 207], при цьому не бачити потенціалу спільних зусиль з відновлення здоров'я кожного члена суспільства, надання нужденним сприятливих умов для життя.

Джон Рей (1845 – 1915) у своїй статті «Державний соціалізм і соціальна реформа» писав: «Справедлива держава повинна займатися соціальним реформуванням ... максимально захистити життєво важливі основи нормального, гідного існування, які є правом кожної людини, бо втрачаючи їх, вона перестає бути людиною. Держава повинна створювати умови, забезпечивши людині можливість прожити гідне життя і виконати своє

призначення» [4, с. 26]. З особливою наполегливістю подібні ідеї звучали у працях представників лівого, соціалістичного руху. Так, Ф. Енгельс розглядав загальну освіту як акт справедливості по відношенню до бідних прошарків населення, коли кожна людина має право на всебічний розвиток своїх здібностей, при цьому і суспільство вчиняє подвійний злочин проти особистості, коли робить невігластво неминучим наслідком саме бідності.

Упродовж всього XIX ст. як соціальне зла розглядали людей, які несуть на собі тягар соціальних негараздів, а не їх причину: голод, злидні, різні хвороби. Хворі могли заразити конкурентоспроможних членів суспільства; душевнохворі, не усвідомлюючи своїх дій, могли заподіяти шкоду суспільству; неписьменні сприймалися небезпечними у силу свого невігластва та озлобленості на суспільство; маси жебраків-підлітків з їх девіантною поведінкою також представляли небезпеку.

Але незважаючи на прогресивні ідеї, що поширюються в суспільстві, до кінця XIX ст. держава, навіть здійснюючи деякі соціальні функції, не ставила за мету захист людей, які потрапили у важку ситуацію, тим більше не ставилося і завдання досягнення громадянської злагоди всіма членами суспільства. Окремі заходи стосовно соціальної допомоги, що проваджувала держава, були спрямовані на благонадійну частину населення, тому що саме її держава намагалася захистити від різного роду небезпек.

Поступовий розвиток принципів демократії призвів до появи розуміння державою як посередницьким інститутом, що від імені та за допомогою внесків і пожертвувань населення підтримується життєздатність його найбільш соціально вразливих верств. Становлення ринкових механізмів в економіці з елементами участі держави об'єктивно призвели громадськість до такого стану, за якого не тільки рівні права всіх громадян розглядалися як необхідний рівень життя, але й допомога слабкому і нужденному – не як якийсь дар, а як спроба більш досконалої організації суспільних відносин. Даний рівень розвитку суспільства почав вимагати захисту інтересів тих верств населення, які були або особливо значимі для суспільства, або найчисельнішими.

Принципи загального блага починають ставити перед державою відповідні завдання: законодавчо закріпити турботу за нужденними і тими, хто не в змозі забезпечити себе і власну сім'ю; активно діяти щодо розвитку сфери освіти, найманої праці. Визнання державою саме цих завдань і стало тим кроком, який почав перетворювати державу ліберального типу в державу соціальної направленості. І хоча більшість ознак подібного типу держави розвивались упродовж ХХ ст., перші їх атрибути можна простежити ще в законодавстві другої половини ХІХ ст. у сфері загальної початкової освіти, охорони праці жінок і дітей, соціального страхування. Закріплення в законодавстві окремих соціальних прав нечисленних верств населення, участь держави в охороні праці, будівництво та контроль за функціонуванням системи соціального страхування свідчать про те, що держава починає брати на себе відповідальність за умови життя і праці громадян. З подібних позицій ключова відмінність абсолютистських держав з патерналістськими формами допомоги від держави соціального спрямування полягає у відсутності в першому випадку у населення, що потребує допомоги, безпосереднього права на блага соціального захисту.

Вдосконалення напрямків державної діяльності в ХІХ – на початку ХХ ст. позначилося і на системі соціального захисту маргінальних верств населення. Це стосується, зокрема, і турботи щодо виховання дітей (акцент робився на участі родичів у наданні допомоги нужденному), появи перших заходів стосовно захисту городян у разі неврожаїв. Незважаючи на те, що закони тогочасних держав (наприклад, німецький закон від 01.11.1867 р.) проголосили, що піклування про бідних відтепер доступне кожному, хто його потребує, але юридичного визнання соціальних прав за людиною, яка потребувала допомоги, ще не відбулося. Піклування, як і раніше, продовжувало здійснюватись через обов'язки певних державних органів влади та органів місцевого самоврядування, тобто через адміністративно-правові відносини. У той час такі відносини не припускали активності особи щодо права вимагати різні види соціальної допомоги з боку держави. Винятком з цього правила можна вважати

право на початкову освіту, яке з'явилося в Англії в результаті реформ Чемберлена в 70-х рр. XIX ст. [5, с. 89].

Більш значний внесок у становлення системи соціальних прав зробило робоче законодавство другої половини XIX ст. Його теоретичний аналіз можна побачити в працях К. Маркса і Ф. Енгельса. Так, Ф. Енгельс наполягав на необхідності довічного забезпечення робітника у разі втрати ним працездатності, а у випадку смерті – і його сім'ї.

На основі фабричних законів одержувачами допомоги стали не малочисельні в масштабах усього суспільства групи населення або окремі особи, а так званий робітничий клас – пролетаріат, який з розвитком капіталістичних відносин та урбанізацією починає становити значний прошарок суспільства. Допомога людям, які її потребують, тим самим була піднята на загальнодержавний, загальнонаціональний рівень. Поява саме такого зацікавлення з боку держави до проблем робітничого класу багато в чому була зумовлена зростанням профспілкового руху, який став виражати згуртованість спільних поглядів робітників, особливо стосовно невдоволення їх власне існуючим становищем. У силу цього вважати початком робочого законодавства в Російській імперії закони Петра I про набір учнів із бідних і незаможних, які просять милостиню, є досить спірною точкою зору [6, с. 25]. Аналіз історичного розвитку нормативного регулювання громадського піклування, проведений у дореволюційному російському правознавстві, дозволяє стверджувати, що початком системного підходу законодавця до цієї проблеми стала діяльність Катерини II [7]. Саме в цей час стає можливим детально простежити становлення законодавчого регламентування різних форм соціального захисту окремих категорій населення, питання з охорони праці найманих робітників і соціального забезпечення нужденних верств населення.

Можна вважати, що початком трудового законодавства для багатьох європейських країн стали загальні заходи з охорони праці, пов'язані із законодавчим встановленням відповідальності промисловців за нещасні випадки на виробництві, обмеження праці жінок, запровадження соціального

страхування [8, с. 8; 9, с. 150]. Розвиток трудового законодавства у часи його становлення було пов'язано з упровадженням загальних ідей справедливості щодо трудових відносин. Саме розвиток трудових відносин вказує на недалекоглядність дореволюційних юристів, оскільки ринкові відносини не здатні вирішити проблеми захисту від експлуатації осіб у сфері найманої праці, лише державний контроль над відносинами роботодавця і найманого робітника на це спроможний.

В історії робітничого законодавства прийнято виділяти три етапи: 1) деяке обмеження праці дітей, що почалося вперше в Англії з акта про регулювання праці дітей і підлітків на фабриках Сполученого королівства (1833 р.). У Російській імперії законом «Про малолітніх, працюючих на заводах, фабриках і мануфактурах» від 01.06.1882 р., згідно з яким був не тільки обмежений робочий день малолітніх і підлітків, але й передбачено заходи щодо надання освіти працюючим дітям [10, с. 84-85]; 2) законодавче регулювання жіночої праці почалося з появи в Англії Акта 1847 р., що обмежував час роботи підлітків і жінок на фабриках [11, с. 391]; 3) регулювання окремих сторін праці працівників-чоловіків у сфері робочого часу, правил промислової санітарії й техніки безпеки [12, с. 15].

Таким чином, приблизно в 30-ті рр. XIX ст. окремі промислово розвинені держави намагалися законодавчо закріпити заходи з охорони праці тих категорій населення, які найбільшою мірою страждали від свавілля роботодавців (діти, підлітки, жінки). Мотиви щодо цього були різними: від поширення піклування держави на нові категорії населення до занепокоєння стосовно того, що діти не виростуть здоровими робітниками. Відомий дослідник законодавства у сфері захисту дитинства П. І. Люблінський наводив докази того, що в Німеччині подібні заходи були викликані скаргами військових щодо недобору і поганого стану рекрутів, а самі робітники були більш стурбовані конкуренцією з боку більш дешевого дитячого труда [13, с. 8]. Подібні факти дозволяють ще раз підтвердити, що перші кроки держави у сфері соціального захисту тих або інших груп населення, які потребували різного

роду допомоги, не завжди мали на увазі самі блага нужденних, але саме це в кінцевому рахунку і сприяло розвитку самої системи соціального захисту населення. У будь-якому випадку подібні процеси стали свідченням того тривалого руху держави на шляху визнання соціальних прав громадян, яке першим своїм етапом мало за мету обмеження свободи договорів, а лише потім переросло в позитивні заходи щодо забезпечення робітників у разі потреби.

Історична значимість трудового законодавства полягає в тому, що воно стало першою складовою соціального законодавства і в ньому, як підкреслював П. І. Новгородців, було не тільки проголошено охорону державою інтересів трудящих, але і відбулося визнання за кожним робочим суб'єктивних прав [14, с. 9]. У силу об'єктивних причин тогочасні права не зовсім нагадують сучасні соціальні права (які сприймаються державою як природні можливості кожної людини), тому що це були права, здобуті у держави безпосередньою боротьбою робітничого класу, але вони були виокремлені, а не обумовлені самою природою людських відносин.

Соціальні права робітничого класу в сфері охорони праці у другій половині XIX ст. більшою мірою припускали активність стосовно нормотворчої діяльності держави та обов'язків підприємців, ніж активність суб'єктів цих прав, тобто робітників. Такими є право дітей не брати участь у відносинах з найму робочої сили до певного віку, право жінок і дітей не працювати у нічний час, право не працювати більшу кількість годин, ніж це встановлено законом, і деякі ін. Причому такі норми були встановлені в різних країнах світу в різний час упродовж останньої чверті XIX – початку XX ст., при цьому дія такого законодавства не завжди поширювалась на всю територію держави, це залежало від особливостей форми правління, системи управління та політичного режиму держави. Подібний підхід до їх суті ще більше зближує перші соціальні права в галузі охорони праці з правами першого покоління (цивільними і політичними правами). Цілі, які переслідувались законодавчим закріпленням саме цих прав, перебували не в гарантіях стерпного матеріального благополуччя, а в державному захисті від нелюдських умов

праці. На відміну від особистих прав, способи забезпечення прав другого покоління були іншими, оскільки було передбачено активне втручання держави у сферу безпосередньої діяльності робітників і підприємницької діяльності буржуазії. На першому етапі розвитку соціальні права включали в себе як право на створення профспілок, так і право на укладання колективних договорів, оскільки їх мета полягала в соціальному захисті трудящих. Надалі ці права стали пов'язуватися не стільки з механізмами колективного захисту, скільки з можливістю створення організацій як невід'ємних елементів громадянського суспільства, в тому числі й стосовно соціального захисту різних верств і категорій населення.

Поряд з правами у сфері охорони праці державна підтримка робочих здійснювалася і через декларування прав на участь у соціальному страхуванні. Сам інститут соціального страхування вже не входив у сферу цивільного права (як інститут страхування майна, життя та ін.), тому що відрізнявся не тільки частково особливим методом фінансування державної участі, але й іншими особливостями. Цим зумовлювалась і відмінність прав у сфері охорони праці від прав у сфері соціального страхування.

Соціальне страхування приходить на зміну тим методам і формам взаємодопомоги зі страховим елементом, що існували у вигляді лікарняних кас і кас взаємодопомоги. Перехід від добровільного страхування до обов'язкового (тобто соціального) був тривалим й ускладненим тим, що робітники не зовсім розуміли його значення та важливості, а підприємці не бажали нести частину соціальних витрат за страхування своїх робітників [15, с. 2–4]. Соціальне страхування стало громадським інститутом, у надрах якого були закладені соціальні права, мета яких полягала в поліпшенні життєвих умов шляхом отримання гарантованих виплат у тих випадках, коли людина не може вже власним трудом забезпечити своє існування. Вперше ідея обов'язкового соціального страхування була висловлена в 1796 р., а реалізована лише століття потому [16, с. 7]. Становлення інститутів обов'язкового страхування було можливим лише при поєднанні двох умов, а саме сильної державної влади та

розвиненого робітничого руху. Всім цим ознакам відповідала Німеччина у 70-х рр. XIX ст. Багато з дослідників вважають, що саме під час правління Бісмарка почалося становлення соціального страхування, з'явилося право робітника на страхування на випадок хвороби, від нещасних випадків, при настанні інвалідності або старості [17, с. 297]. На базі німецького законодавства почали розбудовуватись системи соціального страхування майже у всіх тогочасних європейських країн, у тому числі і в Російській імперії. Щодо російського законодавства у сфері регулювання відносин найманої праці, то існує думка про те, що в Російській імперії перші фабричні закони, на відміну від Англії та Німеччини, з'явилися раніше, ніж виникла потреба в них [18]. Численні дореволюційні дослідження акцентують увагу на більшій дієвості та ефективності російського фабричного законодавства, ніж схожих норм англійського і німецького права, а також на тому, що вони регулювали більш широке коло проблем найманих робітників. У цілому ініціатором і головною рушійною силою робочих законів у Російській імперії виступали консервативні кола, праві сили, уряд, і аж ніяк не ліберали й Державна Дума [19, с. 365-367].

Еволюція соціальних прав, пов'язаних з обов'язковою участю у соціальному страхуванні, показує, що спочатку виникло право на участь у страхуванні від нещасних випадків на виробництві, й саме завдяки цьому з'являється право на отримання допомоги при настанні страхових позовів; потім з'явилося право на участь у соціальному страхуванні на випадок настання інвалідності, по старості; значно пізніше соціальне право на отримання страхової допомоги отримали вдови і сироти застрахованих працівників; лише в 1911 р. і тільки в Англії з'явилося право на страхування по безробіттю та материнству [12, с. 180]; право на участь у соціальному страхуванні спочатку мало не все населення і навіть не всі наймані працівники, а лише робітники великих промислових підприємств (фабричних, гірничої та заводської промисловості в Російській імперії); розширення кола суб'єктів права на участь у соціальному страхуванні відбувалося шляхом включення до нього робітників і службовців [20, с. 90].

Аналіз перших російських страхових законів показує, що предметом страхування встановлювалося право на отримання пенсій, а виникнення цього права пов'язувалося з певним переліком юридичних фактів. Так, ст. 435 Статуту шляхів сполучення визначала такі підстави для виникнення права на вдовину пенсію: смерть чоловіка, позбавлення його всіх станових прав, вступ чоловіка в монастир, безвісна відсутність чоловіка не менше одного року та ін.

Таким чином, право на участь у соціальному страхуванні та право на отримання допомоги і послуг, які випливають із соціального страхування, аж до другого десятиліття ХХ ст. були не правом для всіх громадян, а особливою привілеєю тих верств населення, які розглядалися державою як найбільш нужденні щодо цієї потреби. Як зазначав Б. Любимов, однією з таких груп населення був пролетаріат, який звів воедино всі вимоги робітників з соціального забезпечення в усіх випадках непрацездатності [21, с. 10].

Поряд зі всією прогресивністю соціального страхування щодо забезпечення особи та її сім'ї умовами стерпного існування у випадках втрати засобів до існування вже в перші десятиліття ХХ ст. виявилися і його недоліки. Обов'язкове страхування зачіпало не всі верстви населення, що бажали взяти участь у ньому, а лише ті категорії населення, які законодавець визнав за необхідне включити саме в цей процес. Безробітні та хворі не могли відраховувати внески, отже, були позбавлені права на допомогу з боку інститутів соціального страхування.

На початок ХХ ст. з'являється революційна для того часу ідея: особа, що потребує допомоги, повинна її отримувати просто тому, що вона є членом суспільства і тому має право на підтримку в разі потреби. Держава збирає внески з усіх, хто може платити, і розподіляє між усіма, хто в даний час потребує цієї допомоги. Стає зайвим страховий стаж та обсяг внесків. Внески надходять як прямі податки. Отримати допомогу має стати не складніше, ніж віддати дитину до безкоштовної початкової школи [16, с. 15]. Подібні думки вже на початку ХХ ст. слали надбанням законодавства деяких країн – Данії, Нової Зеландії, Австралії. Надання пенсії всім тим, хто досяг 60 років (не

дивлячись на сплату внесків), було спрямовано на створення умов для повноцінного розвитку особистості без страху за своє майбутнє. В подібній ситуації держава виступає не як гордий благодійник, що подає милостиню, а як слуга, який приносить своєму панові, те що належить йому по праву [16, с. 17].

Поряд з появою соціальних прав у сфері охорони праці та соціального страхування в Англії, як в країні, що позиціонує себе як держава загального добробуту, найбільш швидкими темпами починає розвиватися новий щабель соціальних прав: право на заробітну плату не нижче встановленого мінімуму (воно з'явилося в 70-х рр. XIX ст. і поширювалося переважно на жінок); право на допомогу держави при пошуку роботи; право на контроль з боку держави за підвищенням квартирної плати та деякі ін. [22, с. 19, 47].

У Російській імперії з середини XIX ст. у робочих низки професій існувало право на безкоштовне забезпечення ліками та медичну допомогу [23, с. 87]. Проте вважати це право прикладом першості Росії в розвитку окремих напрямків соціального захисту населення навряд чи можливо. Дане право було свідченням кричущої економічної відсталості Російської імперії, де без зобов'язання підприємців будувати лікарні для робітників, видавати пролетарям безкоштовні ліки, смертність і епідеміологічна проблеми серед працівників деяких професій були катастрофічними.

Друга половина XIX ст. є тією епохою щодо розвитку ідеї стосовно прав людини, яка була відмічена законодавчим закріпленням нового виду прав громадян – соціальних прав. Дана епоха пронизана ідеєю історично нових прав – соціальних прав, проте ця ідея була втілена не як новий різновид прав людини, а як новий вид прав окремих категорій громадян [24, с. 88–96]. Саме в рамках розвитку ідеї про державу загального благоденства були визнані соціальні вимоги найбільш масової та згуртованої частини суспільства того часу – робітничого класу. І хоча самі права носили фрагментарний характер, не мали комплексного соціального захисту, все ж це були права, оскільки являли собою визнані суспільством і державою потреби, забезпечені відповідним механізмом реалізації. Незважаючи на те, що ці механізми не вирізнялися

досконалістю, а права не поширювались на всіх громадян держави, все ж це були соціальні права. Вони були спрямовані на захист робітників у процесі трудової діяльності від несправедливих умов праці й забезпечували гарантовані виплати у випадках, коли робітник своєю працею не міг забезпечити нормальне існування собі та своїй родині.

Список літератури:

1. *Гроций Гуго*. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Гуго Гроций. – М. : Госюриздат, 1956. – 868 с.
2. *Гумбольдт В. Ф.* Опыт установления пределов государственной деятельности / В. Ф. Гумбольдт ; пер. и ред. А. Н. Паевской. – СПб., 1908. – 164 с.
3. *Чичерин Б.* Собственность и государство / Б. Чичерин. – М., 1882. – Ч. 1. – 470 с. ; 1883. – Ч. 2. – 457 с.
4. *Российский Бюллетень по правам человека* / ред. К. А. Любарский. – М., 1996. – Вып. 8. – 165 с.
5. *Кассирова Е. П.* США: кризис социальной политики. Государство и социальное страхование / Е. П. Кассирова. – М. : Мысль, 1978. – 254 с.
6. *Нисселович Л. Н.* История заводско-фабричного законодательства Российской Империи. – Ч. 1-2. / Л. Н. Нисселович. – СПб., 1864. – 310 с.
7. *Стог С.* Об общественном призвании России. – Ч. 1 / С. Стог. – СПб, 1818. – 114 с.
8. *Организация и действие социальной помощи во Франции*. – 2-е изд. – М. : Изд-во Фр. Орг. Техн. Сотрудничества, 1993. – 116 с.
9. *Этика и организация труда в странах Европы и Америки: Древность, средние века, современность* / РАН. Ин-т всеобщей истории. – М. : Институт всеобщей истории РАН, 1997. – 350 с.
10. *Кучинский Ю.* История условий труда в Великобритании, Франции, Германии / Ю. Кучинский ; пер. с англ. Б. Н. Мандельцвейга ; под ред. А. Н. Сидорова. – М. : Гос. изд-во иностр. лит-ры, 1948. – 427 с.
11. *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран* : в 2 т. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. – М. : Норма, 2008. – Т. 2: Современное государство и право – 672 с.
12. *Догадов В. М.* Правовое регулирование труда при капитализме (до второй Мировой войны): очерки / В. М. Догадов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1959. – 194 с.
13. *Любинский П. И.* Законодательная охрана труда и подростков / П. И. Любинский. – Пг., 1923. – 103 с.
14. *Новгородцев П. И.* О праве на существование. Социально-философские этюды П. И. Новгородцева и И. А. Покровского / П. И. Новгородцев, И. А. Покровский. – СПб. ; М. : Изд. ТОВ М. О. Вольф, типогр. ТОВ М. В. Вольф, 1854. – 48 с.
15. *Литвинов-Фалинский В. П.* Новые законы о страховании рабочих / В. П. Литвинов-Фалинский. – СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1912. – 356 с.
16. *Вигдорчик Н. А.* Социальное страхование в общедоступном изложении / Н. А. Вигдорчик. – М. : Вопр. Труда, 1927. – 195 с.
17. *Лапова Р. А.* Социальное законодательство Германии в последней четверти XIX – начале XX вв. // Ученые записки. Ученые записки Саратовского юридического института. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1967. – Вып. 15. – С. 295–311.
18. *Звягин Ю. Ю.* Фабричное законодательство в конце XIX – нач. XX в. в России и Западной Европе: опыт сравнения / Ю. Ю. Звягин // Россия и Запад : сб. статей. – СПб. :

СПбГУ, 1996. – С. 153–176.

19. Смирнов А. Ф. Государственная Дума Российской Империи 1906–1917 гг.: историко-правовой очерк / А. Ф. Смирнов. – М. : Книга и бизнес, 1998. – 624 с.

20. Гольденвейзер А. С. Социальное законодательство Германской Империи: Страхование рабочих: больничное, от несчастных случаев, на случай потери способности к труду и старости / А. С. Гольденвейзер. – К., 1890. – 180 с.

21. Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем. – 3-е изд., перераб. и доп. / Б. Любимов. – М. : Вопросы страхования, 1925. – 181 с.

22. Каленский В. Г. Социальное законодательство Англии / В. Г. Каленский. – М. : Наука, 1969. – 224 с.

23. Шельгамин И. И. Фабрично-трудовое законодательство в России (вторая половина XIX в.) / И. И. Шельгамин. – М. : Юрид. изд-во, 1947. – 168 с.

24. Права человека. История, теория и практика : учеб. пособие / отв. ред. Б. Л. Назаров. – М., 1996. – 303 с.

Походило Ю. Н. Концепция государственного признания и законодательного закрепления социальных прав отдельных категорий, классов и групп населения во второй половине XIX – в начале XX века: историко-правовой аспект.

Статья посвящена отдельным аспектам государственного признания и законодательного закрепления социальных прав отдельных категорий, классов и слоев населения во второй половине XIX – начале XX в. Проанализированы прогрессивные идеи и международно-правовые принципы развития социальных прав. Сделан вывод, что развитие социального законодательства в этот период было вызвано социальными потребностями наиболее массовой части населения данного периода – рабочим классом. Эти права имели фрагментарный характер и не имели комплексной социальной защиты, они были признаны обществом и государством, а так же были обеспечены соответствующим механизмом реализации.

Ключевые слова: призрение, социальная защита, социальные права, социальное страхование.

Pokhodzilo Y. N. The concept of state recognition and legislative recognition of the social rights of the individual categories, classes and groups in the second half of the XIX – early XX century: historical and legal aspect.

The article is devoted to particular aspects of public recognition and the law on social rights of certain groups, classes and groups in the second half of XIX – early XX century. The article analyzes the progressive ideas and international legal principles of social rights. It is concluded that the development of social legislation in the second half of XIX – the beginning of the twentieth century was due to the social needs of the most massive part of the population of this period – the working class. These rights were fragmentary and did not have a comprehensive social protection, they were recognized by society and the state, as well as were provided with appropriate means of implementation.

Key words: state charity, patronage of arts, social protection, the social rights, social insurance.